

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**РЕНТНІ ЗАСАДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ
УКРАЇНИ**

За загальною редакцією акад. НААН України,
д.е.н., проф. М.А. Хвесика

Київ 2016

УДК 330.1:338.4 (477)

ББК 65.9(2)

P 39

Рентні засади модернізації водогосподарського комплексу України : [монографія] / [за заг. ред. акад. НАН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. – 238 с.

У монографії поглиблено теоретико-методологічні засади модернізації водогосподарського комплексу України, зокрема щодо формулювання принципів, визначення етапів, вибору форм та методів інституціональної та інноваційно-технологічної модернізації його основних сегментів. Структуровано принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що, на відміну від наявної, ураховує галузеві особливості господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, необхідність дотримання вимог інтегрованого управління природними ресурсами та суперечності інституціональних змін у водогосподарському комплексі України. Визначено базові вектори позиціонування локальних громад відносно генерації та розподілу водоресурсної ренти. Акцентовано увагу відносно активного сценарію, який передбачає, що місцеві територіальні громади можуть сприяти формуванню на місцях локальних переваг. Ці переваги є певним полем можливостей, до якого залучаються економічні суб'єкти сфери водокористування, що забезпечуватиме підвищення капіталізації об'єктів водокористування.

Рекомендовано до друку вченю радою Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (протокол № 12 від 24 листопада 2016 р.)

Рецензенти: **Б.Й. Пасхавер**, акад. НАН України, д.е.н., проф., Державна установа «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»;

О.М. Алимов, акад. НАН України, д.е.н., проф., Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»;

Я.Б. Олійник, чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф., Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

ISBN 978-966-02-8079-3
(електронне видання)

© Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ НА РЕНТНИХ ЗАСАДАХ	10
1.1. Теоретичні й методологічні засади вдосконалення інституціонального середовища реалізації проектів модернізації водогосподарського комплексу України	10
1.2. Зарубіжна практика інноваційно-технологічної та інституціональної modернізації водогосподарського комплексу України	20
1.2.1. Зарубіжний досвід інституціонально-технологічної модернізації водного господарства	20
1.2.2. Особливості фінансово-економічного забезпечення модернізації водного господарства в різних країнах світу	26
1.3. Інституціональні передумови фінансово-економічного забезпечення modернізації водогосподарського комплексу України	34
1.3.1. Проблеми інвестиційного забезпечення сфери водокористування	34
1.3.2. Сучасна практика фінансово-економічного забезпечення modернізації водогосподарського комплексу України	37
1.3.3. Напрями трансформації методів нарощення інвестиційного забезпечення модернізації сфери водокористування	45
РОЗДІЛ 2	
РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН У ВОДОГОСПОДАРСЬКОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ	51
2.1. Методичні засади комплексної оцінки ефективності рентних відносин як передумова визначення пріоритетів модернізації водогосподарського комплексу України	51
2.1.1. Особливості фінансового забезпечення модернізації водогосподарського комплексу	51
2.1.2. Комплексна оцінка ефективності фінансового забезпечення modернізації водогосподарського комплексу	58
2.1.3. Алгоритм оцінки ефективності фінансового забезпечення modернізації водогосподарського комплексу України	66
2.2. Особливості формування критеріальної бази та системи показників оцінки ефективності рентної складової модернізації водогосподарського комплексу	72
2.3. Оцінка джерел інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України	78

<i>2.3.1. Особливості формування національної водної політики щодо інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України</i>	78
<i>2.3.2. Джерела та механізми інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України</i>	97
 РОЗДІЛ 3	
ФОРМУВАННЯ РЕНТНИХ МЕХАНІЗМІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВОДОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	106
3.1. Удосконалення адміністрування водної ренти як важливого фактора нарощення інвестиційного потенціалу модернізації водогосподарського комплексу України	106
3.2. Інституційне забезпечення системи фіiscalного регулювання водокористування в контексті децентралізації влади в Україні	130
3.3. Інвестиційні механізми модернізації водогосподарського комплексу шляхом імплементації водних директив ЄС	154
3.4. Впровадження сучасних форм фінансування водогосподарських та водоохоронних проектів	176
ВИСНОВКИ	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТКИ	225

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ETF	–	Exchange Traded Funds
UNEP	–	United Nations Environment Programme
ATO	–	антитерористична операція
ВВП	–	валовий внутрішній продукт
ВГК	–	водогосподарський комплекс
ДПП	–	державно-приватне партнерство
ЄС	–	Європейський Союз
КП	–	комунальне підприємство
ПАТ	–	публічне акціонерне товариство
ТЕЦ	–	теплоелектроцентраль
ТОВ	–	товариство з обмеженою відповіальністю
ТОТ	–	тимчасово окупована територія
МТГ	–	місцева територіальна громада
МВО	–	management by objectives (цільове управління)

ПЕРЕДМОВА

У сфері водокористування активізувалися негативні явища, пов'язані зі збільшенням обсягів скидів стічних неочищених вод, вторинним забрудненням води у водопровідних мережах, техногенним підтопленням населених пунктів тощо. Це спричинено фізичною зношеністю значної кількості об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури внаслідок недостатнього фінансування проектів їх модернізації, реконструкції і технічного переоснащення. Такі тенденції потребують обґрунтування теоретичних та методологічних підходів до вдосконалення інституціонального середовища інвестиційного забезпечення водокористування, що дасть можливість розширити спектр форм, методів і джерел фінансування модернізації водогосподарської інфраструктури.

Нарощення обсягів такого інвестування ускладнене тим, що галузь водокористування безпосередньо пов'язана з функціонуванням значної кількості сегментів національного господарства, котрі різняться як за виробничо-технологічною, так й інституціональною структурою. Особливо проблематичним є перегляд форм і методів інвестиційного забезпечення модернізації водопровідно-каналізаційного господарства, реінжинірингу гідротехнічних споруд меліоративних систем у зоні зрошення та осушення, упровадження систем оборотного водопостачання у промисловому секторі тощо.

Ефективність інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарського комплексу України значною мірою залежить від джерел фінансування. Останні тенденції на світових ринках, динаміка інтеграційних та глобалізаційних процесів свідчать про їх стрімке розширення. Необхідність розробки інституціональних засад упровадження організаційно-правових форм фінансового забезпечення особливо актуальна для тих сфер, де базисом є загальнодержавна власність, до яких належить водокористування.

У зв'язку з домінуванням протягом тривалого періоду адміністративної моделі управління водним господарством та лише її поверхневою трансформацією основним джерелом фінансування діяльності водогосподарських організацій є кошти Державного і місцевих бюджетів, а використання інших для реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів носить фрагментарний характер. Саме тому необхідно диверсифікувати механізми фінансового забезпечення сфери водокористування, щоб упередити прояви його нераціональності, розширити спектр суб'єктів інвестиційної діяльності у водогосподарському комплексі.

Вагомими джерелами нарощення інвестиційного потенціалу та фінансового забезпечення модернізації водогосподарської інфраструктури її відтворення водно-ресурсного потенціалу є зростання надходжень від виконання низки водогосподарських та екосистемних послуг на платній основі, а також більш ефективний перерозподіл і вилучення водно-ресурсної ренти. З цією метою необхідно розширити перелік таких послуг, які надаються державними водогосподарськими організаціями, і застосовувати сучасні

механізми перерозподілу водної ренти. Бюджетне фінансування потреб водного господарства та раціонального водокористування є недостатнім, тому слід посилити госпрозрахункову діяльність державних водогосподарських організацій.

Формуванню теоретико-методологічних підходів до модернізації водогосподарського комплексу приділяється значна увага. Зокрема, розглядаються актуальні проблеми інвестиційного забезпечення окремих сегментів сфери водокористування, обґрутується доцільність імплементації позитивного зарубіжного досвіду застосування механізмів інвестування екологічної реструктуризації досліджуваної сфери, висловлюються пропозиції стосовно налагодження партнерських відносин між державою та підприємницькими структурами з приводу використання водних і водогосподарських об'єктів.

Проте поглиблленого обґрунтування потребують теоретико-методологічні підходи до диверсифікації відповідних фінансових джерел, зокрема щодо перерозподілу та використання водної ренти, на тлі суперечностей між нормативно-правовими актами, які регулюють процеси відновлення, відтворення та охорони водних ресурсів, і базовими констатуючими положеннями, котрі регламентують перерозподіл об'єктів державної та комунальної власності, а також визначають порядок передачі водних ресурсів і водогосподарських об'єктів у тимчасове користування як вітчизняним, так і закордонним операторам. Збори за спеціальне водокористування, орендана плата за користування водними об'єктами, екологічний податок за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти не мають чіткого і повного інвестиційного спрямування. Низький обсяг інвестиційного забезпечення відтворення водно-ресурсного потенціалу та модернізації водогосподарської інфраструктури безпосередньо пов'язаний з недостатньою рентною орієнтацією системи фіiscalного регулювання спеціального водокористування та забруднення природних водних об'єктів, надмірно уніфікованим переліком платних водогосподарських та екосистемних послуг, повільною імплементацією інститутів державно-приватного партнерства у водогосподарсько-меліоративний та водогосподарсько-каналізаційний підкомплекси.

Саме необхідність формування системного підходу до розробки механізмів інвестиційного забезпечення модернізації сфери водокористування та відтворення водно-ресурсного потенціалу в умовах поглиблення інституціональних трансформацій обумовлює актуальність та основну мету цього дослідження.

У теоретичному аспекті модернізація – це перш за все комплексний процес реформування діючих та створення нових політичних, правових, економічних й суспільних інституцій, запозичення тих культурних норм, які відповідають кращим стандартам і цінностям розвинених демократичних країн. Сутність модернізації полягає в оновленні або утворенні нових інституцій, що забезпечують умови для перетворення міжлюдських відносин у політичній, правовій, економічній, суспільній сферах на сучасних засадах визнання

принципів демократії, верховенства права та прав людини, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн. Виходячи з традицій радянського технократизму, у вузькому значенні модернізацію розглядають як переважно й виключно науково-технічний прогрес – розвиток науки та її прикладних досліджень для оновлення засобів виробництва на основі найсучасніших технологій, що супроводжується проникненням новітніх розробок науки й техніки у комунікаційну (інформаційне суспільство) та інші сфери життя, особливо освіту, медицину, побут.

У сучасному розумінні модернізація водогосподарського комплексу – це його стабільний і ефективний розвиток, який ґрунтуються на впровадженні у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, спрямованих на оновлення матеріально-технічної бази водного господарства та його підприємств з метою виготовлення продукції з інноваційним наповненням та конкурентоспроможної на зовнішньому і внутрішньому ринках. Очевидно, що процес оновлення основних засобів у водному господарстві потребує значних фінансових ресурсів і трансферу нових технологій, тому для модернізації необхідні кошти, інновації, бажання і готовність місцевих еліт до інституційних змін.

Потужний водогосподарський комплекс України за структурою, рівнем територіально-галузевого водоспоживання, технологій водокористування характеризується як водоємний та розбалансований, а за екологічними параметрами – не відповідає можливостям відтворення водних ресурсів і вимогам безпечної функціонування водних екосистем.

Визначення й наукове обґрунтування основних стратегічних цілей, напрямів підвищення екологічної стійкості та збалансованого розвитку водного господарства, оптимальне забезпечення доброкісною водою населення й господарських потреб, мінімізація збитків і соціальної напруги внаслідок шкідливої дії води, збереження водних систем як унікальних складових природного середовища – це першочергові завдання, котрі необхідно вирішувати в найближчій і віддаленій перспективі. Їх усі можливо концентрувати в межах державної політики модернізації водного господарства, що передбачає трансформацію базових систем комплексу з метою забезпечення потреб споживачів за умови дотримання економічних, соціальних та екологічних пріоритетів.

Кatalізувати процеси авансування капіталу в реалізацію перспективних водогосподарських проектів може розбудова інфраструктури ринку наданих послуг, упровадження дієвої системи кредитних відносин та розрахунків у цій сфері, ефективний облік і перерозподіл рентних доходів. Основою стимулювання реалізації водогосподарських ініціатив територіальних громад у контексті політики децентралізації є вдосконалення механізмів міжбюджетних відносин щодо розподілу водного доходу, а також упорядкування системи рентних відносин у водному господарстві.

У монографії поглиблено теоретико-методологічні засади модернізації вітчизняного водогосподарського комплексу; запропоновано методику та

проведено комплексну оцінку ефективності рентних відносин на основі використання індексного методу; визначено інституціональні передумови впровадження інститутів державно-приватного партнерства у водному господарстві та рентний інструментарій нарощення інвестиційного забезпечення реїнжинірингу міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд з урахуванням процесів децентралізації влади в Україні.

Авторський колектив монографії: д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесик; д.е.н., проф. В.А. Голян; д.е.н., с.н.с. Л.В. Левковська; д.е.н., с.н.с. А.М. Сундук; к.е.н., с.н.с. К.І. Рижова; к.е.н., с.н.с. О.В. Яроцька; к.е.н., с.н.с. В.М. Мандзик; к.е.н., с.н.с. Ю.Г. Чередніченко; пров. екон. О.М. Митрофанова.